

IV асрнинг бошларида Хиндистон бир неча ўнлаб майда ва йирикрок давлатлардан иборат бўлиб, бу давлатлар тепасида кичик-кичик подшолар-рожалар турар эди, улар хукмрон табакаларга-брахманлар табакасига (кохинларга) ва кшатрийлар табакасига (харбий зодагонларга) суянар эдилар. 320 йилда шимолий Хиндистоннинг шундай рожаларидан бири Чандрагупта I (320-340) теваарак-атрофидаги подшоларни ўзига бўйсундириб, Ганг дарёси хавзасида хийла катта бир давлат тузди, бу далаат Гупта давлати деб аталиб, VI асрнинг бошларида яшади. Чандрагупта I нинг ворислари замонида,-улардан айникса Самудрагупта (340-380) ва Чандрагупта II (380-414) ўзларининг истилолари билан маххур эдилар,- Гупта давлати Ганг дарёсининг куйи окимини ҳам, то унинг денгизига куйиладиган жойигача, шунингдек, Декан ясси тоғларининг бир қисмида то Нарбат дарёсигача бўлган ерларни ўз ичига олар эди. Гупта давлатининг пойтахти Паталипутра шаҳри эди.

Гупта подшолари Сосонийлар Эрони билан кизгин кизгин савдо-сотик олиб борди ва маданий алоқа килди. Улар Хиндистоннинг шимолий чегараларини Ўрта Осиёлик кабилаларнинг хужум хавфидан узок вақтгача саклади. Гупта даврида Хиндистон иктисодий ва маданий жихатидан жуда юксалди. Хозирги Хиндистонда энг кенг тарқалган Хиндуизм динининг вужудга келиши ҳам ўша давр билан боғланганди. Гупта даврида Хиндистоннинг ижтимоий тузуми асосан хали кулдорлик характерини саклаб қолган эди. Куллар турли ирригация ва қурилиш ишларида, қишлоқ хўжалигида ҳамда қўпдан-қўп хизматкор ва малай сифатида уй-рўзгор ишларида кенг фойдаланилар эди. Куллар Осиёдангина эмас. хаттоки Африкадан ҳам келтирилар эди. Хинд жамиятида кулдорликка хос аломатларнинг мавжудлиги аҳолининг қасталарга (табакаларга) қараб бўлинишида ҳам намоён бўлган эди. Бу бўлиниш Гупта даврида ҳам сакланиб, янада ривожланмокда эди. Қадимий қасталарнинг тўрта асосий тури-брахманлар (кохинлар), қшатрийлар (жангчилар), вайшиялар (деҳқонлар, хунармандлар, савдогарлар) ва шудралар (қобиқ кулларнинг ва хар тоифадаги қарам қишиларнинг энг паст табакаси бўлиб, булар қиши хазар қиладиган ишларни бажарувчи қишилар эди)қхали жуда қадим замонларда тарқиб топган Хинд жамияти социал структурасининг турли босқичларни ифода этади. Ўрта асрнинг бошларида хинд қасталари анча эволюционлашди, Брахманлар ва қшатриялар қохин ва харбий табакаларга айланиб қетдилар, давлат ҳокимияти уларнинг қўлида эди, шу билан бирга улар жуда қўп куллари бўлган энг йирик ер эгалари эдилар. Иккинчи бир ўртача ва паст

даражадаги касталар вақт ўтиши билан майдалашиб бордилар. Гупта даврида касталарнинг миқдори бир неча ўн турдан ошди. Жамиятнинг шудрага оид энг тубан кастаси «хазарли кишилар» деб аталар эди, чунки улар олий каста вакилларига яқинлашса, бу олий зотларнинг гўё харом килади деб ҳисобланар эди.

Энг паст касталарнинг ҳак-хукуксизлиги, ҳўрланиши, кулдорлик тузумининг идеологиясини энг ёркин ифодаси эди, кулдорлик тузumi даврида кишилар бир томондан, тўла хукукли, эркин кулдор ҳукмронларга, иккинчи томондан, бутунлай ҳак-хукуксиз, ҳўрланган, задаланган кулларга ёки шуларга ўхшаб кетадиган кишиларга бўлинар эди.

Аммо Хиндистондаги кулдорлик тузумининг яна бир характерли хусусияти шу эдики, ривожланган кулдорчилик ва эксплуатациянинг кулдорлик системаси билан бир каторда гоят катта иктисодий аҳамиятга эга бўлган жамоа жехкончилиги ҳам доим мавжуд бўлиб, яшаб келмокда эди. Кишлоқ жамоаси кулдорлик тузumi даврида ҳам, кейинчалик бориб, феодализм даврида ҳам хинд жамиятининг -уйи социал-иктисодий ячейкаси бўлиб хизмат килди, бу жамият шу ячейка устига курилган эди. Хиндистоннинг ижтимоий ҳаётида кишлоқ жамоасининг аҳамиятини кичкина-кичкина марказлари ташкил килиб, шу марказлар саноат билан кишлоқ ҳўжалиги ўртасидаги хонаки алоқа асосида яшайди. Хар бир кишлоқнинг маълум миқдорда экинзор ери ва яйлови бор эди. Хар бир кишлоқнинг тепасида оксокол ва яна бир неча мансабдор кишилар турар эди. Кишлоқ жамоаси бир неча ёки бир неча юз оиладан иборат бўлиб, ҳунармандликнинг кишлоқ ҳўлиги билан кўшилишига асосланган бошлангич ишлаб чиқариш ячейкасини ташкил килар эди. Бу оилада жамоалар хонаки саноатга асосланган бўлиб, унда кўлда тўкиш, кўлда йигириш, кўл кучи билан ер ишлаш усулига алоҳида бир тарзда бир-бирига кўшилиб кетган эди, -бундай кўшилиш бу жамоаларнинг хар кайсисини ўзига мустакил тусга киритиб кўйган эди. Гупта подшоларнинг иктисодий кудрати биринчи навбатда худди анашу беҳисоб дехкон жамоаларини эксплуатация килишга асосланган эди. Бирок Гупта даври кулдорлик системасининг тушкунликка юз тута бошлаганлиги билан тавсифланади. Кулдорлик тузumi элементлари ташкил топаётган эди. /арбий Европа ва Араб халифалиги мамлакатларида кўрганимиздек, феодализм жамиятнинг негизи бўлган жуда кўп сонли жамоа дехкончилигининг мавжудлиги хинд жамиятига кулдорлик тузмидан феодализм тузumiга ўтишни енгилаштирди. Гупта даврида кулчилик тугатилиб, феодализм тугиладиганлигини бир канча фактларда кўриш мумкин. Куллар тезктез эркин кўйиб юбориладиган ва муайян хизматларни ўташ шарти билан уларга унча катта бўлмаган ер участкалари ажратиб бериладиган бўлди. Подшо ҳўжалигидаги ерларнинг ҳаммасида ҳам куллар ишламас эди, бу ерларнинг талай қисми хосилнинг бир қисмини подшо ҳўжалигига топшириш шарти билан ижарага берилар эди. Майда ижарачиликка ўтилишига сабаб манбаларнинг кўрсатишича, кулларнинг етишмаслиги эди. Шу билан бир вақтда кишлоқ жамоасининг ўз ичида муҳим процесслар юз бермокда эди. Ишлаб чиқарувчи кучларнинг ўсиши ва ишлаб чиқариш кулларининг такомиллашиши натижасида кичикроқ оиланинг кучи билан ҳам ҳўжалик юритиш мумкин бўлиб колди. Катта оилалар майда-майда оилаларга бўлиниб кетди, катта оиллага қарашли чек ерлар ҳам парчаланиб кетди, бунда тўнгич ўгилга укаларига қараганда ер кўпроқ ажратиб берилар эди. Оддий жамоачиларнинг бир қисми хонавайрон бўлиб, жамоанинг анча бойроқ аъзоларига қарам холига тушиб колар эди, буларнинг жуда кўп мол хайвонлари ва меҳнат кулларлари бўлиб, хонавайрон бўлган жамоачиларни эксплуатация килар эди. Буларнинг ҳаммаси оқибат натижада феодализм қарамлиги муносабатларининг

ўрнатилишига олиб келар эди.

Гупта давлати даврида маданият аввало, классик монументал архитектуранинг ривожланиши билан тавсифланади, бу даврда жуда кўп ибодатхона ва саройлар қурилган эди. гупта даврида қурилган биноларнинг кўпи кейинчалик хорижий истилочиларнинг Хиндистонга қилган ҳужумлари натижасида вайрон қилиб ташланган эди. лекин ҳар ҳолда ўша даврдан сақланиб, қолган баъзи бир биноларга қараб, уларни жуда моҳирлик билан қурилганлиги тўғрисида тасаввур ҳосил қилиш мумкин. Масалан, баҳайбат яхлит тошларнинг ичини қор қилиб ўйиб ишланган Эллара ва Ажанта ибодатхоналар ичида қадимий ҳинд ва будда афсоналаридан олиб ишланган ҳайкаллар бениҳоя кўп бўлиб, буларда қишлоқларнинг фигуралари ифода этилган. Бу фигуралар ўзининг гўзаллиги ва улугворлиги билан қишлоқни ҳайратда қолдиради. Ибодатхона деворлари қилма-қил суратлар билан безатилган. Гупта давридаги рассомлар ва усталар, металлга пардоз беришда юксак санъат чўққиларини эгалладилар. Бизнинг эрамыздан аввалги IV асрнинг охири ва V асрнинг бошларида қўйма темирдан ишланган устун ҳозирга қадар Дехлида сақланиб қолмоқда, у қарийб бир ярим минг йил давомида очикликда жазирама қуёш ва ёмғирлар остида қолиб қетганлигига қарамай, уни ҳатто занг ҳам босмаган.

Гупта даврида ҳинд фани қатта муваффақиятларга эришди. Бир қанча ҳинд мунажжим (астроном)ининг номи Хиндистондагина эмас, унинг ташқарисидаям машҳур эди. Булар орасида V-VI асрларда яшаган, грек фани ва астрономияси билан таниш бўлган Арьябхата, Варахамхира ва Брахмагупта айниқса ажралиб туради. Хиндистонда бу даврда тиббиёт, айниқса ўтқичхлар билан даволаш жуда ривож топган эди.

Адабиёт, поэзия ва драма соҳасида Гупта даври ўзидан кейинги кўпгина авлодлар учун тақдир бўлиб хизмат қиладиган жуда юксак намуналарини қолдирди. IV аср охири ва V асрнинг биринчи ярмида ўтган гениал ҳинд ноири Калидасанинг асарлари айниқса қатта аҳамиятга эга бўлган. Калидаса қадимий темаларидан бир нечта дoston ҳамда мифологик ва тарихий мавзуларда кўп драмалар ёзди. «Олкишланган Шакунтала» драмаси айниқса қатта донг қозонди, бу асарда ниҳоятда назокатли ва шу билан бир вақтда ўз йўлида жуда оғир машаққатли тўсиқларни енга олган жўшқин жасоратли оддий ҳинд аёлининг ажойиб образи берилган. Бу асар /арбий Европага 1789 йилда маълум бўлиши билан қадимий ҳинд адабиётига жуда қатта қизиқиш уйғотди. Калидаса ўз қадимийларини қисман классик китоб тилида-санскритда, қисман турли маҳаллий лаҳжаларда гапиртиради, бу эса ўша даврдаги Хиндистон аҳолисининг этник жиҳатидан қилма-қил бўлганини кўрсатади. Калидасанининг асарлари ҳозирги вақтда дунёдаги асосий тилларнинг ҳаммаси таржима қилинган.

Гупта замонида ҳиндларнинг ҳукмрон дини брахманизм бўлиб, бу дин учта асосий худо-Брахма, Вишну ва Шива бор деб таълим бериш билан бирга жуда кўп бошқа ҳудолар ҳам бор эди; бу ҳудолар табиат қувватларининг барча турли-туман форма ва кўринишларининг ифодаси эди, одамлар, ҳайвонлар, ўсимликлар, ҳар қил жонсиз нарсалар-санамлар ва ҳақозолар илоҳийлаштирилган эди. Брахманизмнинг қадимий маросимлари ва қўғчи қўғинлари бўлиб, бу қўғинлар наслдан-наслга ўтадиган алоҳида бир табақа эди. Бироқ брахманизм билан бир қаторда унинг ўз ичида бошқа бир дин-буддизм ҳам пайдо бўлиб, кўп тарафдор ортирди (бу дин эрамыздан олдинги V асрдаёқ пайдо бўлган эди). Бир вақтлар буддизм энг қадимги дин бўлмиш брахманлар динини ҳатто енгаётгандек ҳам бўлиб кўринар эди. Гупта подшоларининг кўпи буддизмга ҳомийлик қилди. Бироқ, пиروардига, брахманизм енгаб қикди, лекин шу

билан бирга у янги тус-хиндуизм тусини олди. VI ва VII асрларда узил-кесил ташкил топган хиндуизм ўзининг кўпдан-кўп эски мажусий худоларини батамом саклаб колди. Лекин шу билан бирга у, буддизмдаги диний диний фалсафасининг баъзи элементларини, унинг ёмонликка каршилиқ килмаслик, тарки дунё килиш, киши ўлгандан кейин жоннинг бошка нарсага ўтишига ишониш ва х.золар тўғрисидаги таълимотини ҳам ўзига сингдириб олди. Буддизм дини Хиндистон ташкарисида- Хитой, Хинди-Хитойда, Индонезия, шунингдек Мўғилистонда, Тибетда ва қисман Ўрта Осиёда (Туркистонда) кенг таркалди. Хиндистоннинг ўзида буддистлар хийла оз колди.

Гупта давлати VI асрнинг бошларига келиб тугади. У V асрдаёқ тушкунликка учрай бошлаган бўлиб, бунинг асосий сабаби меҳнаткаш омма ахволининг оғирлиги эди. Хукмрон сифнлар хаддан ташкари зеб-зийнат ичида яшади; дехконларга оғир солиқлар солинди, улар ўзлари етиштирган хосилнинг кўп қисмини солиққа тўлашга мажбур эди; аҳоли давлат фойдасига узлуксиз равишда турли хил ишларни бажаришга мажбур килинди. мана шуларнинг ҳаммаси хинд дехконларининг холдан кетказди ва кишлок жамоалари экономикасини вайрон килди. Меҳнаткашлар ўртасида норозилик тугилагнлиги аломатлари Гупта замонидан колган адабий ёдгорликларда кўп учрайди. Гупта подшолигига узил-кесил зарба берган нарса кўчманчи эфталитлар, яъни ок гуннларнинг бостириб кириши бўлди, улар V асрнинг охири VI асрнинг бошларида Шимолий чегарани ёриб ўтиб, Шимолий Хиндистоннинг кўпига шаҳар ва кишлокларнинг ниҳоятда вайрон ва хароб килиб ташланди. 530 йилда ок гуннлар подшо Гуптанинг вассали рожа Ясодхарма томонидан тор-мор килинди.

Гуннларни енгандан кейин, Ясодхарма Гупта династиясига итоат килишдан бош тортиб, ўзи махарожа унвонини олди. Лекин унга Гупта давлати территориясининг факат бир қисмигина буйсунди.

VII асрнинг бошларида Харша (606-647) давлати бирмунча вақтгача юксалиб борди. Харша Канаужа князлигининг рожаси эди, чўнгра у бутун Шимолий Хиндистонни ўзига бўйсундирди. Харша давлати ганг дарёси водийси бўйлаб Шаркий Панжобдан то Бенгалия кўлтигигача бўлган территорияни ўз ичига олди. Марказий Хиндистоннинг князлари ҳам Харшага вассал қарамликда эди. ҳаммаси бўлиб, 40 тача князь унга қарам эди. Харша империяси узок умр кўрмади. Унинг ҳокимияти феодаллашув процессининг кучайиши, ўз вассаллари-рожалар кудратининг тобора бориши натижасида заифлашди № бу рожалар пировардида бутунлай мустақил бўлиб, марказга итоат килмай кўйдилар. Харша вафотидан кейин унинг давлати парчаланиб кетди, узок вақтгача Хиндистон чет эл босқинчиларига қаршилиқ кўрсатолмайдиган тарқок бир мамлакат бўлиб келди. Канауж шаҳри-хали VIII-X асрларда ҳам Шимолий Хиндистоннинг пойтахтлиги аҳамиятини саклаб колган эди, аммо унинг маҳаражлари мана шу юз йилликлар давомида Хиндистонга доимий равишда хужум килиб келаётган ташки душманларнинг шимолда яшовчи турли хилдаги қабилаларнинг босқинини қайтариш ўрнига, кўпроқ Хиндистоннинг ичидаги ўз рақобатчиларига қарши кураш олиб бориш билан овора бўлдилар.

VI-VII асрларда Хиндистонда феодал муносабатлар янада ривожланди. Феодаллашув процессининг тезлашувида Шимолий Хиндистоннинг (Гупта подшолари давлати кулагандан кейин ва иккинчи марта Харша давлати тугагандан кейин) сиёсий жихатдан парчаланиб кетиши катта роль ўйнади, ўнлаб майда князликлар вужудга келди, бу князликларнинг князлари йирик ер эгалари эди. улар кишлок жамоаларини ўзларига бўйсундириб олиб, каттик эксплуатация килдилар. Буюк князлар-маҳаражлар ва вассал

князлар, уларга карам князлар-рожалар бўлар эди. унисиди ҳам бунисиди ҳам уларга карам профессионал жангчилар бўлиб, уларга харбий хизмат ўтаганликлари учун ер участкалари инъом қилинар эди. Жамна билан Ганг дарёлари ўртасиди бу хилдаги хинд рицарлари айникса кўп эди, шимолдан хужум қилиб бостириб кириш хавфи бу ерда анча кучли эди. бу ерларда вужудга келган жуда кўп сонли рицарлилар табакаси ражпутлар (айнан таржимаси «шоҳ фарзандлари») деган ном олдилар. Бориб-бориб ражпутлар қадимий харбий табака бўлган кшатрийлар билан аразлашиб кетди.

Феодаллар ер эгаллигининг ривожланишида хинд ибодатхоналари анча катта роль ўйнади. Хинд кохинлари жуда катта ерларга эга эдилар, уларнинг қўллаб-қувватлашига мухтож бўлган князлар жуда кўплаб ер улашиб берганлиги учун бу ерлар кейинги юз йилликларда янада кўпайиб борди. баъзи ибодатхоналарнинг 1000, ҳатто 1500 кишлоғи бўлар эди. Жамоачи дехконлар ҳосилнинг катта қисмини ибодатхоналарга тўлар эдилар ва ибодатхона уларни суд қилиш ҳуқуқига эга эди.

Хиндистонга VII асрнинг охирида Эрон ва Афғонистонни босиб олганларидан кейин, араблар Хиндистонга бевосита қўшни бўлиб қолди. Бундан ташқари, Хиндистонга араблар денгиз билан, яъни Форс қўлтиғи билан бориб Хинд океанидан ҳам хужум қила олар эди. 712 йилда Умавийларнинг саркардаларидан бири Муҳаммад ибн Қосим, Басрадан сузиб бориб. Хиндистондаги Синд мамлакатини босиб олди. Лекин орадан бир неча ўн йил ўтгач, араблар Хиндистондан бутунлай сиқиб чиқарилди. Ислом динининг тарғиб қилинишига хиндлар душманлик назари билан қаради, чунки ислом динини улар чет эллик босқинчи ва талончилар дини деб ҳисоблади, хиндуизм эса ислом динига қарши «миллий» дин эди.

Муслмонлар хужуми фақат XI асрнинг иккинчи ярмидагина қайтадан бошланди, бу сафарги хужум илгариги хужумдан каттик бўлди. бу хужум учун энг асосий замин тугдириб берган нарса шу бўлдики, кучли ва урушқок турк-эрон давлати-/азнавийлар давлати вужудга келган эди. (бу давлатнинг номи пойтахт бўлмиш /азна шаҳрининг номидан олинган эди). Султон Муҳаммад /азнавий (998-1030) шарқий Эрон ва Афғонистон ерларини, 101 йилдан эътиборан эса Амударёнинг бериғи томонидаги ерларни, яъни Бухорони ҳам ўз қўл остига қиритиб олди.

Подшоллик даври мобайнида у, шимолий Хиндистонга ўн етти марта юриш қилди. Хиндистон шаҳарлари муслмонлар томонидан ниҳоят даражада каттик таланди. Муҳаммад /азнавий бу юришлардан шимолга ўн минглаб эркак ва аёлларни асир қилиб ҳайдаб кетди, мамлакатни, айникса хинд ибодатхоналарини талаб, қарвон-қарвон олтин, қумуш, қимматбаҳо тошлар олиб кетди. /азна шаҳри мухташам бинолар билан безалди, бу биноларнинг қўпини Хиндистон устиворлари солган эди. 1030 йилда Маҳмуд /азнавий ўлган вақтда унинг империяси амударё қирғоқларидан тортиб, то Ганга дарёсигача борган, бутун Хинд дарёси ҳавзасини ҳам ўз ичига олган эди. Лекин унинг пойтахти Хиндистондан ташқарида эди. Хиндистон Маҳмуд /азнавий учун бўйсундирилган бир вилоятгина эди. Шундай бўлса-да, Хиндистоннинг шимолига жуда кўп муслмонлар - хуросонликлар, турк ва афғонлар бориб ўрнашди. Шимолий - Шарқий Хиндистон (ҳозирги Покистон) аҳолисининг бир қисми ислом динини қабул қилиб, бора-бора истилочилар билан араллашиб кетди.

XII аср охирларида Хиндистонга /азна истилочилари иккинчи марта хужум қилди. 1175 йилга /азна ҳокими Муҳаммад Гурий Панжобга бостириб қириб, уни эгаллагач, шарққа қараб силжишни давом эттирди. 90 йилларда у Жамна билан Ганг дарёлари ўртасидаги бутун ерларни, сўнгра эса Бенгалияни босиб олди, Гурий вафотидан (1206 йилдан)

кейин унинг ноиби Кутбиддин Ойбек /азнадан ажралиб чикиб, Хиндистоннинг шимолида (ҳозирги Хиндистон республикасининг пойтахти Дехлини марказ килиб) мустакил давлат тузди. Янги давлат пойтахт шаҳарнинг номи билан Дехли султонлиги деб юритиладиган бўлди.

3. Мадрахимов.